

UDK: 323.1(73)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 18. 04. 2005.

Prihvaćeno: 22. 09. 2005.

MILAN MESIĆ

*Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,**Odsjek za sociologiju**milan.mesic1@zg.t-com.hr*

Kontroverzije oko afirmativne akcije

SAŽETAK

Afirmativnu akciju pokrenuli su američki predsjednici J. F. Kennedy i L. B. Johnson, da bi igrom povijesne ironije svoju ekspanziju i radikalizaciju doživjela za vrijeme konzervativne administracije R. Nixona. Riječ je izvorno o vladinim programima usmjerenim na poboljšanje socijalnoga položaja crnaca, ponajprije u sferama zapošljavanja i obrazovanja, kao svojevrsne naknade za rasnu diskriminaciju, ali i druge oblike socijalnih nepravdi koje trpe manjinske i deprivilegirane skupine. Njezin je cilj povećanje udjela crnaca, a potom i drugih pripadnika manjina, te žena, u visokom obrazovanju i na raznim vrstama poslova. Zagovarali su je mnogi društveni istraživači i aktivisti. Posebno važnu ulogu u debati oko afirmativne akcije i njezinu praktičnom provođenju imali su sudovi, naime njihove odluke i obrazloženja u slučajevima presedanima. Politički konzervativci napadaju programe afirmativne akcije (osobito preferencijske upisne kvote za manjinske studente), pozivajući se na američka ustavna načela o jednakosti šansi za svakoga pojedinca. Tržišni konzervativci, pak, dokazuju da vladino podupiranje politike rasnih preferencija dovodi u pitanje same osnove kapitalističkog sustava (natjecanja), a da istodobno nije u interesu crnačke radničke klase. Od nje, naime, najviše koristi imaju relativno dobrostojeći slojevi crnačke zajednice, čime se samo produbljuju ekonomske i socijalne razlike unutar nje. U novije vrijeme debata oko afirmativne akcije u SAD-u ne svodi se samo na dvije strane (liberale i konzervativce). Javlja se sve više znanstvenika i drugih sudionika u njoj koji priznaju loše strane, pa i promašaje afirmativne akcije, ali pritom ne prihvaćaju konzervativna gledišta i ciljeve.

KEY WORDS: afirmativna akcija, multikulturalizam, obrazovanje, konzervativni kritičari, liberalni kritičari, rasna diskriminacija, korektivna pravda

Uvod

Da bismo bolje razumjeli razloge za pokretanje afirmativne akcije¹ u SAD-u, trebamo imati u vidu da je veliki dio visokoga obrazovanja u toj zemlji sve do donošenja Zakona o građanskim pravima 1964. provodio upisnu politiku otvorene diskriminacije spram crnaca. Crncima je isto tako, na rasnoj osnovi, bio onemogućen pristup ugovornim poslovima za javne svrhe financiranim iz saveznih, državnih i lokalnih fondova. Neposredna diskriminacija primjenjivana je i pri zapošljavanju, kako u javnom tako i u korporacijskom sektoru, osobito za bolje plaćena i prestižnija radna mjesta. Ona je povećavala nejednakost u standardu stanovanja crnaca u odnosu na bijelce, koja je dalje

¹ U debati o afirmativnoj akciji svima se taj pojam čini samorazumljivim, pa se rijetko definira. Između ostalih, pokušala ga je definirati Carla Pratt kao »mogućnost da vlada primjenjuje rasno ili rodno svjesne programe kao protumjere trajnim učincima prijašnje diskriminacije u ovoj zemlji« (Green, 2004: 139).

otežavala pristup socijalnim resursima. Ukratko, nejednakost se akumulirala u svim aspektima socijalnog života crnaca, koji su uvjetovali jedni druge u zatvorenom krugu.

Kao vladina politika usmjerena na praktičko prevladavanje rasne diskriminacije i povećanja prilika za socijalni uspon ponajprije crnačke manjine, afirmativna akcija potaknuta je serijom izvršnih naredbi koje su izdali predsjednici J. F. Kennedy i L. B. Johnson, te legislacijom koju su donijele njihove administracije. Možda je prvi odlučan korak bio Kennedyjevo stavljanje izvan zakona diskriminacije u saveznom ugovornim poslovima, uz davanje ovlasti ministru unutarnjih poslova da pokrene tužbe protiv prekršitelja, kao i poziv na »afirmativnu akciju« kojom bi se neutralizirali učinci diskriminacije. Slijedio je Johnson sa svojom izvršnom uputom (11246) u kojoj »nalaže vladinim ugovarateljima poslova i drugima koji primaju vladine fondove, da promiču zapošljavanje crnaca i drugih manjina«. U jednom govoru na sveučilištu Howard predsjednik Johnson se založio za »sljedeću i još važniju etapu građanskih prava«, ne samo u smislu formalnih jednakosti, nego i stvarnih mogućnosti. Pritom je na umu posebno imao zaostajanje crnačke zajednice u socijalnoj promociji, uvjetovano kako strukturalnim uvjetima tako i hendikepirajućim socijalno-kulturnim nasljeđem. »Ne možete«, rekao je Johnson, »uzeti čovjeka koji je godinama sputan lancima, osloboditi ga, dovesti na startnu liniju utrke i reći mu – ti si slobodan natjecati se s drugima, i još iskreno vjerovati da ste bili potpuno pošten.« Njegova metafora o »sputanom trkaču« postupno se realizirala u vladinim programima socijalne pomoći i poticanja zapošljavanja crnaca, ali i drugih rasno-etničkih skupina te žena. Tako je dotadašnja maksima o zakonodavstvu, a onda i socijalno-kulturnoj politici »slijepoj za boje« (*colour blind*), izmijenjena u onu o grupnim (rasnim) preferencijama, s ciljem ispravljanja historijskih nepravdi.

Od samoga početka, međutim, postojala je nerazriješena tenzija unutar samoga koncepta afirmativne akcije (Drake i Holsworth, 1996: 12–13). S jedne strane, oba spomenuta predsjednika i njihovi saveznici u Kongresu uvjerali su protivnike da ona nema ništa s povlaštenim postupanjem ili ustanovljenjem kvota temeljenih na rasi ili rodu. Isticali su da je to samo jedan, malo agresivniji način ostvarenja načela nediskriminacije. S druge strane, poslodavci koji su poslovali s vladom i korisnici vladinih fondova morali su pokazati suglasje sa zakonom. To je praktički vodilo prikupljanju statističkih podataka o rasnom i spolnom udjelu u sastavu radne snage svakog takvog poslodavca, a s vremenom su se pred njih počeli postavljati i točno određeni brojčano iskazani ciljevi.

Igrom povijesne ironije, koncept afirmativne akcije doživio je najveću ekspanziju i radikalizaciju za vrijeme vladavine konzervativnog predsjednika Nixona, u kasnim šezdesetima i na početku sedamdesetih. Ministarstvo rada zahtijevalo je od svakog važnijeg vladina ugovaratelja poslova da osigura »evaluaciju uključivanja« članova manjinskih skupina, koja je uključivala »analizu zastupljenosti manjinskih skupina« po kategorijama poslova.

Istodobno, od kraja šezdesetih, sveučilišta, i to baš ona najuglednija, neovisno o saveznoj vladi, ali uz njenu potporu, počinju razvijati svoje programe afirmativne akcije. Oni se u osnovi svode na nove procedure za upis crnih i drugih manjinskih studenata, pripadnika zajednica boje², čime se htjela ispraviti prijašnja diskriminacijska ne-

² Pojam »obojeni« (*colored*) smatra se danas »politički nekorektnim« izrazom i zamijenjen je terminom lju-

pravda spram crnih studenata. Kako njihovi zagovornici, tako i javno mnijenje, bili su uvjereni da je riječ o privremenim mjerama, s pretpostavkom da će postati nepotrebne kada se šanse »trkača« izjednače. Ubrzo je politika afirmativne akcije uključila i žene, ponajprije poticanjem zapošljavanja žena na sveučilištima, kako nastavnica tako i stručnih suradnica. Druge rasno-etničke skupine automatski su stekle jednaka prava, koja su ih *kao manjinske skupine* kvalificirala za programe afirmativne akcije, uglavnom neovisno o tomu jesu li njihovi pripadnici državljani SAD-a ili ne. Nakon načela socijalne pravde i svojevrsne naknade za prijašnju represiju, afirmativna akcija razvila je novo načelo u obliku koncepta »različitosti« (*diversity*), kao nove vrednote, koja oplemenjuje obrazovanje. Dakle, što je u obrazovnom procesu na nekom sveučilištu prisutnije više različitih rasno-etničkih skupina, to će njihova kulturna interakcija pridonijeti svestranijem i produbljenijem (multikulturalističkom) obrazovanju. Stoga je trebalo osigurati upis studenata iz raznih kulturnih skupina, pri čemu svaka skupina treba biti dovoljno velika da može djelovati kao zajednica i da se njezini članovi ne osjećaju izoliranima i iskorijenjenima u odnosu na druge, brojnije skupine u nekom sveučilišnom kampusu. Praktički, afirmativna akcija sve se više svodila na određene »kvote« dodjeljivane manjinskim skupinama (Mesić, 1998: 217–218).

Izvorno, afirmativna akcija smjerala je popravljajući nesretnih posljedica dotadašnje diskriminacije crnaca. Kako je to sudac Harry Blackmun jezgrovito objasnio u svojoj izjavi o slučaju *Regents of the University of California v. Bakke* (1978.) – »prvo moramo uzeti u obzir rasu«. Pritom nije mislio na rasističko nego na pozitivno diskriminacijsko stajalište, kojim se ispravljaju stare nepravde, i to privremeno dok se svima ne osiguraju jednake mogućnosti, primjerice u obrazovanju. Do početka sedamdesetih afirmativna akcija proširena je i na druge manjinske skupine, pa i žene. S vremenom njegovi su pristalice ponudili dodatna opravdanja kao što je prevladavanje »podzastupljenosti« te postizanje »različitosti« (Eastland, 1997: 7).

Razlozi za afirmativnu akciju i njezina obrana

Obrana afirmativne akcije uobičajeno počiva na tvrdnji da su ti programi legitimni produžetak pokreta za građanska prava. S ukidanjem zakonske diskriminacije i barijera glasačkim pravima crnaca, nisu nestali svi prikriveni strukturalni uvjeti socialne nejednakosti i nepravde, ponajprije spram te rasne manjine, osobito u sferi ekonomskih prilika za društveni uspon – dokazuju njezini pristalice. Politika afirmativne akcije pri upisu na obrazovne institucije i zapošljavanju u javnom i privatnom sektoru, postala je standardnim načinom borbe protiv navedenih problema, s ciljem kako povećanja manjinskih predstavnika u višem obrazovanju i strukama, tako i njihova ravnomjernijeg zapošljavanja na svim radnim mjestima.

Branili su je mnogi teoretičari i novinari, u znanstvenim i popularnim radovima. Od 1980. javnu i intelektualnu obranu afirmativne akcije pronose pojedinci i organizacije pretežito liberalne političke provenijencije. Crnački predstavnici (kojih je bilo sve

---

di boje (*people of colour*), što je jedna od tekovina multikulturalizma. Crnci se u istom duhu »politički korektno« nazivaju Afroamerikancima, a Indijanci – starosjedilačkim Amerikancima (*native Americans*). O tome govorimo u okviru teme o identitetu

više), izabrani u predstavnička tijela i uprave na raznim razinama, stavljaju afirmativnu akciju u središte svojih političkih programa. Kad je riječ o organizacijama, podršku pružaju prvenstveno tradicionalne udruge za građanska prava, među kojima se posebno ističe Nacionalna udruga za napredak obojenih ljudi. Utilitaristički liberalni teoretičari dokazuju da cijelo društvo ima koristi od takve politike, a ne samo njezini korisnici. Pružanjem boljih prilika mladim crncima za njihovu budućnost, i time produktivnim iskorištavanjem njihovih potencijala, smanjit će se njihovo nezadovoljstvo i dezorijentiranost koji vode socijalnim napetostima i sukobima. Afirmativna akcija unapređuje interakciju među rasama i smanjuje segregaciju u društvu. Čak i liberali usredotočeni na individualna prava, u prošlosti su branili afirmativnu akciju, a među njima i Dworkin, premda uz određene ograde. Većina zagovornika dokazuje da je ona nezamjenjiva poluga za ekonomski i socijalni napredak crnačke manjine. Bez nje, neizbježno bi došlo do zastoja, pa i pogoršanja u kompetitivnosti crnaca (i drugih pripadnika manjina) u društvu koje se nije oslobodilo rasnih prepreka. Neprestano upozoravaju javnost da nestankom legalne segregacije nisu nadvladani drugi oblici diskriminacije, a ekonomska nejednakost između bijelaca i crnaca to jasno pokazuje. Svoje protivnike optužuju za reakcionarna nastojanja na suzbijanju tekovina pokreta za građanske slobode.

Posebno važnu ulogu u debati, ali i praktičkom provođenju afirmativne akcije imali su sudovi, njihove odluke i obrazloženja u slučajevima presedanima. U početku su bili skloniji gledištu da je historija ropstva i diskriminacije onemogućila crncima da postanu približno jednakima bijelcima u primanjima, obrazovanju i imućnosti, pa je nužno osigurati načine nadoknade za nepravde koje su im počinjene. Kad je predsjednik Reagan uspio nametnuti svoje ideološke istomišljenike kao nove suce federalnih sudova, oni su počeli prakticirati pravno ortodoksnu jednakost pred zakonom. Ipak, unatoč sve oštrijoj i široj kritici, samo je nekoliko država (Kalifornija, Washington, Florida), slijedom sudskih odluka, prestalo podupirati programe afirmativne akcije.

Njezini zagovornici pozivaju se na postignute rezultate koji pokazuju da su ostvareni barem neki njezini strateški ciljevi. Prvo, statistike nedvojbeno potvrđuju da je ona bila učinkovita u povećanju udjela manjinskih studenata na fakultetima. Afroamerikanaca je 1965. bilo ukupno 4,8 posto među dodiplomskim studentima, 2 na medicinskim i tek 1 posto na pravnim fakultetima. Njihov se postotak 1998. popeo na 11, a Latinoamerikanaca na 9 posto ukupnoga studentskog korpusa u SAD-u. Jedno empirijsko istraživanje na nacionalnoj razini otkrilo je da 90 posto fakultetskih nastavnika ne misli da je povećana rasno-etnička raznolikost pogoršala kvalitetu studenata ili njihove intelektualne sposobnosti. Između trećine i polovice ispitanika smatra da je, štoviše, došlo do pozitivnih pomaka. Istodobno, odgovori nastavnika indiciraju da je raznovrsnost obogatila obrazovno iskustvo (Garrison-Wade i Chance, 2004: 25).

Teško se može osporavati da su politike upisa na fakultete i sveučilišta nadahnule afirmativnom akcijom rezultirale povećanim udjelom pojedinih rasnih i etničkih skupina u sastavu studenata. Mnogo je problematičnije pitanje šteti li to ili koristi manjinskim studentima, dakle onima koji nisu njihovi neposredni korisnici. Provedeno je nekoliko empirijskih istraživanja koja su pokušala odgovoriti na to pitanje. Sva tri, koja izlaže J. Green (2004: 149–151), od koga preuzimamo navode, daju pozitivan odgovor. Derek Bok i William Bowen razmotrili su i analizirali iskustva desetaka tisuća manjin-

skih i nemanjinskih studenata koji su se upisali na 28 najprestižnijih sveučilišta u zemlji 1951., 1976. i 1989. godine. Zanimalo ih je kako je na njih djelovala rasno osjetljiva upisna politika. Jedan od njihovih zaključaka jest da su studenti (naraštaj 1989.) koji su često bili u interakciji s rasno i etnički različitim kolegicama i kolegama, nastavili slične kontakte s kulturno različitim skupinama i nakon završetka fakulteta. Gotovo 80 posto diplomiranih bijelaca podržava tekuću politiku svojih fakulteta koja naglašava kulturnu različitost svojih studenata, pa čak izražava sklonost da se ona i pojača. Napokon, kad je riječ o društvenim i obiteljskim iskustvima ispitanih diplomiranih bijelaca s odabranih sveučilišta, oni su u prosjeku ostvarili zanimljiv posao, visoku plaću, znatno zadovoljstvo na poslu i visoku razinu građanske participacije i životnog zadovoljstva.

Služeći se bazama podataka na nacionalnoj razini i posebno za sveučilište Michigan, Patricia Gurin je provela, po mišljenju mnogih, jednu od najobuhvatnijih empirijskih analiza na tom području. Njeni rezultati jasno indiciraju da različitost u visokom obrazovanju koristi kako manjinskim tako i nemanjinskim studentima. Prvo, u kulturno raznolikom obrazovnom okruženju studenti nauče više te razmišljaju dublje i na složeniji način. Ono ih također bolje motivira i osposobljuje za participaciju u rastuće heterogenom i složenom društvu. Autorica je uvjerena da se »obrasci rasne segregacije i separacije, historijski ukorijenjeni u našem nacionalnom životu, mogu razbiti iskustvom različitosti u višem obrazovanju«. Autori treće studije su Gary Orfield i Dean Whitley; oni su usmjerili pozornost na učinke kulturno raznolike obrazovne okoline na studente prava i to na vodećim pravnim fakultetima u zemlji. Odgovori studenata pokazali su da izrazita većina svoju interakciju sa studentima druge rase drži »snažnim« obrazovnim iskustvom. Štoviše, baš bijeli studenti, čini se, stječu osobito obogaćujuće iskustvo, »budući da je mnogo vjerojatnije da baš oni uz malo međurasnog kontakta postaju zrelijima«. Opći je zaključak (koji podupire mišljenje suca Powella, do čega je autorima očito stalo) da većina današnjih studenata različitost shvaća vrlo korisnom za svoje pravničko obrazovanje i razumijevanje kritičkih dimenzija svoje profesije.

Kako je s vremenom moralni razlog za afirmativnu akciju, prvenstveno kao nadoknadu za nepravde u prošlosti, ozbiljno uzdrman, njezini zagovornici sve se više okreću znanstvenim zaključcima o opravdanosti i potrebnosti njezinih programa. Benjamen Baez (2004: 285–286) – osobno sklon ciljevima afirmativne akcije – takav pristup naziva »strategijom društvene znanosti«. Za razliku od uobičajenih polemičnih rasprava o afirmativnoj akciji, autor želi smjestiti »studij različitosti« unutar sociologije znanja. Problem ne vidi u legalnoj primjerenosti te strategije, točnosti istraživačkih rezultata ili njezinu moralnom imperativu (s čime je suglasan), nego u nekritičkom stajalištu o »znanstvenom znanju« i »različitosti«. Želi ukazati na opasnosti (spoznajne i političke) koje proizlaze iz naglašavanja istraživanja koja (nenamjerno), u svrhu studija, svode pojedince na biološke razlike. Pokazuje se, naime, da studije različitosti na-prosto pretpostavljaju da je biološka različitost prirodna, ne pokušavajući je objasniti mogućnošću socijalne konstrukcije. Baez dokazuje da društvena znanost stoga proizvodi znanje o različitosti, koja nema tek političke implikacije, nego je sama politička jer stvara različitost koju navodno opisuje. Ona i naturalizira rasne različitosti, legitimizira institucionalne procese koji se njima koriste te osigurava produljenje njihove relevantnosti u organizaciji društva.

Carol Bacchi (2004: 128–129) upozorava na vladajuće uokvirivanje diskursa o afirmativnoj akciji, koje uvjetuje određeno razumijevanje, a čega sudionici rasprave, osobito njezini zagovornici, nisu svjesni. Naime, prema danas dominantnoj karakterizaciji, koju s protivnicima dijele i njezini zagovornici, afirmativna akcija nada se ponajprije kao »preferencijsko postupanje«. Autorica dokazuje da takvo uokvirivanje problema pretpostavlja duboko ukorijenjeno prihvatanje djelatnog načela jednakosti šansi za sve pojedince. Drugim riječima, polazi se od stajališta da su temeljna društvena pravila općenito jednaka i poštena prema svima. I drugo, da članovi skupina kojima je socijalna akcija namijenjena trebaju »posebnu pomoć« da bi bili društveno uspješni. Time se prikriva i izbjegava se problematizirati društvena osnova povlaštenosti dominantnih društvenih skupina. Stoga je razumljivo da protivnici afirmativne akcije inzistiraju na okviru »preferencijskog postupanja«, ali je iznenađujuće da ga prihvataju zagovornici stvarne jednakosti odnosno temeljnih strukturalnih promjena.

Ključne sudske odluke

Upisnu politiku na fakultete, koja vodi računa o odgovarajućoj rasnoj (i rodnoj) zastupljenosti na fakultetima, kao i afirmativnu akciju u cjelini, njezini protivnici osporavaju iz različitih perspektiva: ideološke, političke, ekonomske, psihološke i pravne. Pravni argumenti počivaju na nekoliko osnovnih tvrdnji: 1) da se time krši stavak o jednakoj zaštiti čuvenog XIV. amandmana, koji jamči svim građanima pravo na jednako korištenje javnim uslugama (*facilities*) bez diskriminacije na temelju rase; 2) da se krši ustavno načelo koje osigurava svim osobama unutar SAD-a uživanje jednakih prava koja imaju i »bijeli građani«; 3) da se krši Zakon o građanskim pravima iz 1964. (Naslov VI), koji zabranjuje rasno utemeljenu diskriminaciju bilo kojoj organizaciji koja se financira iz saveznih fondova. Ukratko, ustavne i zakonske odredbe eksplicitno zabranjuju svaku diskriminaciju na osnovi rase ili nacionalnog podrijetla, ali ništa ne govore o preferencijskom tretmanu. Kao posljedica te ustavnopravne nedoumice, sudovima je prepušteno presuditi o ustavnosti i legitimnosti programa afirmativne akcije (Green, 2004: 140–141).

Regents of the University of California v. Bakke (1978.) bio je prvi sudski slučaj u kojem je dovedena u pitanje legalnost upisne politike davanja prednosti rasnim manjinama na nekoj visokoškolskoj ustanovi. U njemu je bijeli kandidat A. Bakke optužio Medicinski fakultet Kalifornijskog sveučilišta da zbog mjesta koja su osigurana za lošije kvalificirane manjinske kandidate on nepravедno nije primljen na studij medicine. Deveteročlano sudsko vijeće Vrhovnoga suda nije se moglo usuglasiti oko jedinstvena stava. Donesena su dva teško spojiva zaključka: da je ustanovljenje ili primjena »rasnih kvota« pri upisu u suprotnosti sa stavkom o jednakoj zaštiti XIV. amandmana, ali da institucije visokog obrazovanja ipak mogu uzimati u obzir rasu kao činilac, jedan među mnogima, u razredbenom postupku. Sudac Powell, koga drugi suci nisu javno podržali, napisao je da rasa može biti »plus« faktor pri upisu studenata ako postoji uvjerljiv državni interes, a to je postizanje raznovrsnoga studentskog tijela, dajući tako pravni argument za »načelo različitosti« na sveučilištima. Zato što u ovom slučaju presedanu odluka nije donesena jasnom većinom glasova sudaca, niži savezni okružni sudovi

(*federal circuit courts*) u svojim su se presudama nakon toga razilazili oko pitanja zadovoljava li postizanje kriterija različitosti studenata kriterij »snažnog (*compelling*) vladina interesa« ili ne. Ni najnovije odluke Vrhovnoga suda, čini se, nisu razriješile tu dvojbu. U slučaju *Grutter v. Bollinger* 2003. donesena je odluka kojom se Pravnom fakultetu Sveučilišta Michigan dopušta primjena rasno utemeljene afirmativne akcije s ciljem diverzificiranja svojih studenata. Iste godine, međutim (*Gratz v. Bollinger*), zaključeno je upravo obrnuto: da Fakultet za književnost, znanost i umjetnost ne može provoditi postupak upisa u kojem se dodjeljuju bodovi na osnovi kandidatove rase ili etničkog podrijetla.

Konzervativna kritika afirmativne akcije

Konzervativci su počeli napadati programe afirmativne akcije gotovo od samog njihova iniciranja. Osnovno je konzervativno stajalište da je afirmativna akcija potkopala slavljene američke vrijednosti, filozofsko opredjeljenje za jednakost šansi i političko-ekonomsku privrženost slobodnom tržištu. Konzervativna kritika elaborirana je na tri osnovna plana. Prvi je teorijsko-pravne naravi i odnosi se na korpus literature čiji autori imaju konzervativne stavove (filozofi i društveni teoretičari). Njima se pridružuju istaknuti suci koji nastoje dokazati da afirmativna akcija krši jednakost zakonske zaštite svakoga pojedinca (XIV. amandman) te podriva temeljno načelo pokreta za građanska prava – »sljepilo za boje«, zamjenjujući ga rasnim kvotama. Drugo, na ekonomskom planu, tvrdi se da afirmativna akcija zahtijeva zadiranje u funkcioniranje tržišta, što će dugoročno samo pogoršati materijalne mogućnosti crnaca. Treće, ona je, prema mišljenju konzervativaca, štetna čak i na psihološkom planu, jer samo dodatno potkopava sliku o sebi i samopoštovanje onih koji su o njoj ovisni (Drake i Holsworth, 1996: 16).³

Vjerojatno je za pokretanje teorijske kritike afirmativne akcije ključni poticaj dao Nathan Glazer svojom knjigom znakovita oksimoronskog naslova – *Affirmative Discrimination* (1975: 69–70). On je utvrdio da je taj pojam ranih sedamdesetih pretrpio presudan pomak u značenju, zahvaljujući »birokratima građanskih prava« u odgovarajućim državnim institucijama, sudovima i, napokon, proširenju kongresa i reinterpretaciji nadležnosti Komisije za jednakost šansi u zapošljavanju (EEOC) iz 1972. Oštro se usprotivio takvoj koncepciji afirmativne akcije smatrajući je praktički pogrešno usmjerenom i moralno upitnom jer dovodi u pitanje jednakost pojedinaca kao temeljne vrijednosti američkoga društva. Ona je, prvo, nepotrebna, jer su mnogi crnci već uspjeli ostvariti svoju socijalnu promociju i bez njezine pomoći, i, drugo, upitna po svojim mogućnostima da u iole znatnijoj mjeri utječe na najteže probleme crnačke zajednice.

Ekonomski (tržišni) konzervativci (primjerice crni ekonomisti Thomas Sowell i Walter Williams) podržavaju, naravno, (Glazerovu) političko-filozofsku kritiku afirmativne akcije, usmjerujući se na svoje viđenje njezinih ekonomskih nedostataka. Njihovo je temeljno uvjerenje da vladino podupiranje politike rasnih preferencija (i time ograničavanje dobrovoljne razmjene) dovodi u pitanje, ništa manje nego same osnove kapitalističkoga sustava. Takva politika racionalizira se, tvrde oni, dvjema pogrešnim pretpo-

³ U sistematizaciji konzervativne i naprednjačke kritike afirmativne akcije uvelike se dalje oslanjamo na Drake i Holswortha (1996: 16–25).

stavkama: prvo, da je kapitalizam inherentno diskriminatoran, i drugo, da postojeće ekonomske nejednakosti među raznim društvenim skupinama upućuju na postojanje rasizma. Tržište (savršeno), naime, ne poznaje rasu ili rod, nego, štoviše, funkcionira prema ekonomskim zakonima koji teže minimalizirati takve činioce. Ako, dakle, poslodavci mogu unajmiti jeftiniju manjinsku radnu snagu, oni će to svakako (radi svoga interesa) učiniti, pod uvjetom da se posao jednako dobro obavi. Osim toga, liberali pretjeruju kada za sve nedaće crnaca okrivljuju rasnu diskriminaciju. Statistike doduše sugeriraju, kaže Sowell, da fakultetski obrazovani crnci zarađuju manje od visokoobrazovanih bijelaca. Međutim, kada primanja usporedimo s područjima specijalizacije, intelektualnom produktivnošću (brojem objavljenih radova), posjedovanjem doktorata i rangom institucija na kojima su diplome stečene, onda crnci s istim tim karakteristikama zarađuju jednako ili čak nešto više.

Sowell dokazuje da afirmativna akcija, u mjeri u kojoj je djelatna, zapravo nije u interesu crnačke radne klase. Od nje najviše koristi imaju već relativno dobrostojeći slojevi crnačke zajednice, čime se samo produbljuju ekonomske i socijalne razlike unutar nje, koje su čak postale veće nego između crnaca i bijelaca u cjelini. Najsiromašniji donji crnački slojevi sve više zaostaju za bjelačkim (unatoč ili zahvaljujući afirmativnoj akciji), zapadajući u još veći očaj i besperspektivnost.

Konzervativni zagovornici slobodnog tržišta krivnju za protureakciju velikog dijela bijelaca, s ozbiljnim posljedicama za rasne odnose i položaj Afroamerikanaca u američkom društvu, svaljuju na crnačke vođe koji forsiraju afirmativnu akciju. Svaki crnac na istaknutom položaju sumnjiči se da je do njega stigao nezasluženo, zahvaljujući pogodnostima afirmativne akcije. Ti kritičari dopuštaju da je agenda građanskih prava bila korisno sredstvo u borbi protiv otvorenih oblika diskriminacije, kao što je segregacija, ali da u devedesetima ima ograničenu korisnost, kao uostalom i svaka politička intervencija u slobodno tržište. Upravo zahvaljujući izbjegavanju političke arene i usredotočenosti na ekonomsku utakmicu, druge rasne i etničke manjine bile su više ili manje uspješnije od crnaca u ostvarenju socijalne promocije. Država nije dio rješenja, nego dio problema, govorio je (očito prema njihovim napucima) predsjednik Reagan (Drake i Holsworth, 1996: 18–19).

Napokon, konzervativci (ponajprije crni) afirmativnu akciju okrivljuju za promicanje kulturne patologije i mentaliteta ovisnosti o pomoći. Štoviše, tvrde da je ona potkopala tradicionalne vrijednosti crnačke zajednice – samopomoć, osobnu žilavost i odgovornost zajednice. Shelby Steele u svojoj analizi karaktera američkih crnaca potvrđuje dijagnozu od koje polaze i zastupnici afirmativne akcije – naime, da se jedna od legacija rasne diskriminacije crnaca u Americi ogleda u razvitku nevjerice u vlastite osobne vrijednosti, pa čak i samoprijezira, čime se onda racionaliziraju nedaće i nepravde koje su morali pretrpjeti. To destruktivno »antisebstvo« toliko je duboko internalizirano da su »crni Amerikanci danas ugnjeteni više sumnjom nego rasizmom« (Steele, 1991: 54). Međutim, bez obzira na dobre namjere, programi afirmativne akcije imaju suprotne učinke. »Rasne prednosti implicitno markiraju bijelce preuveličanom superiornošću, kao što markiraju crnce preuveličanom inferiornošću. One ne samo da iznova osnažuju najstariji američki mit, nego, kad je riječ o crncima, imaju učinak stigmatiziranja već stigmatiziranih« (Steele, 1991: 120).

Steeleu mnogi priznaju da je napokon uspio povezati osobnost sa socijalnom strukturom, na način koji ima praktičku smislenu primjenu, što su sociolozi nastojali desetljećima, barem od Parsonsa. On uvjerljivo prikazuje rasne odnose kao vezu između mikro i makro ljudskog iskustva. Takvom je analizom zaključio da se rasni problemi ne mogu riješiti pukim institucionaliziranjem (makro) promjena, što je svakako bolno saznanje za mnoge crnce i liberalne intelektualce. Njegovo je stajalište da svatko ima i osobnu odgovornost prihvaćanja uloge pokretača promjene.

Konzervativna kritika dobrano je uzdrmala liberalne zagovornike afirmativne akcije, koji joj u početku nisu pridavali dovoljno pozornosti. U svakom slučaju, dovedena je u pitanje ortodoksna pretpostavka da se dobre namjere i politički ciljevi afirmativne akcije automatski ostvaruju, pa su se i njeni zagovornici više okrenuli evaluaciji stvarnih rezultata u širem kontekstu socijalnog položaja crnaca uopće. No, koliko god bili uspješni u kritici, konzervativci, iz svoje ograničene, ahistorijske perspektive bezrezervne vjere u slobodu tržišta, kao jedine pouzdane i pravedne panaceje za napredak društva, nisu u stanju pružiti zadovoljavajuće odgovore na pitanja koja su sami otvorili. Oni se i dalje služe klasičnim konceptom industrijskoga kapitalizma, ne uvažavajući fundamentalne promjene koje se označavaju kao postindustrijsko društvo i globalizacija. Isto tako, ne zanimaju ih ni politički problemi i dvojbe s kojima se susreću crni građani i njihovi vođe. Kao da je, barem za crnce, bavljenje politikom više smetnja nego sredstvo socijalne pokretljivosti.

Naprednjačka kritika afirmativne akcije

Debata oko afirmativne akcije u SAD-u u posljednje se vrijeme ne svodi na dvije strane (liberale i konzervativce) koje su je započele. Javlja se sve više znanstvenika (i drugih sudionika u njoj) koji osporavaju njezinu standardnu obranu, ne prihvaćajući konzervativna gledišta i ciljeve. Dok se, dakle, otvoreno pitaju o učinkovitosti i smislenosti pojedinih mjera, i dalje drže nužnim pozitivno vladino zauzimanje za ispravljanje tržišno proizvedenih razlika, u interesu napretka crnaca. Drake i Holsworth u naprednjačke kritičare uključuju društvene istraživače kao što su Adolph Reed Jr. i William Julius Wilson te neoliberalne okupljene oko časopisa *New Republic*. Bez obzira na značajne međusobne razlike glede širega raspona društvenih problema, ti autori dijele neke bitne zajedničke poglede na afirmativnu akciju, koji dopuštaju takvo njihovo povezivanje.

Prema Drakeu i Holsworthu (1996: 25), liberalni kritičar Adolph Reed Jr. pozornost usmjeruje na aktualne politike crnačkih vođa, koji konstituiraju »novu crnačku urbanu mašinu«, oslonjenu na pretpostavke »politike rasta«. Strah konzervativaca da oni napadaju kapitalistički poredak smatra potpuno neopravdanim. Nasuprot tomu, ključni elementi politike rasta – smanjenje poreznih opterećenja za poduzetnike, nastojanja da se privuku i zadrže korporacijske uprave u gradovima te izgradnja konferencijskih i trgovačkih centara – počivaju na tradicionalnim konceptima ekonomije prema kojima se blagostanje širi od vrha. Čak i politika afirmativne akcije nadaje se u takvoj perspektivi crnoga vodstva suglasnom s konzervativnim razvojnim strategijama. Reed međutim dokazuje da u stvarnosti koristi takvoga razvitka ne dopiru do najširih slojeva siromaš-

noga gradskog stanovništva. Mjereći bilo kojim indeksom siromaštva, u gradovima je stanje danas lošije nego prije trideset godina.

Vjerojatno se među liberalnim kritičarima najviše istaknuo William Wilson i to već svojom prvom knjigom provokativna naslova – *Opadanje značenja rase* (1978.), koja je odmah izazvala kontroverze. Autor je među prvima pokušao opisati i objasniti uspon crnačke srednje klase i istodobno propadanje i otuđivanje donjih slojeva crnaca u gradovima. Njegova je osnovna teza da je, barem »u ekonomskoj sferi, klasa postala važnijom od rase u određivanju pristupa crnaca ka povlasticama i moći«. Političke mjere koje provode crnačka vodstva samo odražavaju, a ponekad čak pogoršavaju tu klasnu podjelu unutar crnačke zajednice. Glavni učinci afirmativne akcije odnosili su se na bolje plaćene poslove u uslužnim djelatnostima koje su se brzo razvijale, kako u vladinim tako i korporacijskim sektorima, što su iskoristili obrazovani i sposobni crnci dokopavši se poslova bijelih ovratnika (Wilson, 1980: 110–111). Međutim, liberalni programi, kao što je afirmativna akcija, premda učinkoviti u povećanju poslovnih prilika za povlaštenije crnce, nisu uistinu oblikovani da se nose s preprekama s kojima se suočavaju siromašni crnci na putu prema poželjnim radnim mjestima, a koje su rezultat rastuće automatizacije, premještanja industrija, segmentacije tržišta rada i pomaka od proizvodnje roba ka uslužnim djelatnostima (Wilson, 1980: 179).

Za razliku od Sowell, Wilson ne vjeruje ni u mogućnost povratka nekom idealiziranom »savršenom« tržištu ni njegovim »prirodnim« ujednačujućim učincima. Njegova je analiza konkretno historijska i pokazuje da je upravo transformacija američkoga kapitalizma u postindustrijsku ekonomiju imala najmoćniji negativan upliv na položaj gradskih crnaca – opadanjem dobro plaćena sindikaliziranog rada koji nije zahhtijevao visoko obrazovanje.

Svoju poziciju autor je objasnio u post scriptumu drugog izdanja knjige. »Čak kada bi se otklonila svaka sadašnja diskriminacija, razlike u ekonomskim resursima između crnaca i bijelaca zadržale bi se godinama, sve dok učinci prijašnjega rasnog ugnjetavanja ne nestanu. Tako, kada govorim o opadanju značenja rase, ja ne ignoriram legaciju prijašnje diskriminacije, niti dokazujem da rasna diskriminacija više ne postoji. Ja upućujem na relativnu ulogu koju rasa igra u određivanju životnih šansi crnaca u modernom industrijskom razdoblju – drugim riječima, na promjenljiv utjecaj rase u ekonomskom sektoru i, osobito, na nestalnu važnost rase spram klasnih prilika za pokretljivost« (Wilson, 1980: 167).

Naime, temeljna poruka knjige često se pogrešno shvaća i interpretira. Nije, dakle, riječ o tome da rasa više nije važna, nego da je danas potrebno bolje razumijevanje klasne strukture crnaca da bi im se dalje pomagalo. Wilson upozorava na specifičnost klasne strukture crnačke zajednice (za razliku od konvencionalnog poimanja klase u američkom kontekstu), naime na njezinu rastuću polarizaciju – između visokoobrazovanih profesionalaca i crnačke gradske sirotinje koja živi u getima. Programi usmjereni općenito na rasu donose koristi ponajprije onima koji ih znaju i mogu iskoristiti, a to su oni prvi. Zato, ako doista želimo učiniti nešto za smanjenje socijalnih razlika, moramo se usmjeriti na problem siromaštva koji najviše pogađa crnce, ali i druge (rasne) skupine.

U istom duhu Wilson produbljuje svoju analizu u drugoj knjizi, *Istinski deprivi-*

legirani (1987.).⁴ »Unatoč visokoj stopi siromaštva u gradskim centrima tijekom polovice ovoga stoljeća, stope nezaposlenosti, izvanbračnih porođaja, obitelji s jednim roditeljem, ovisnosti o socijalnoj pomoći i teških zločina bile su značajno manje nego što su danas, i nisu naglo rasle sve do druge polovine šezdesetih, s najvećim povećanjem sedamdesetih« (Wilson, 1990: 140). No autor se ne slaže s ocjenom konzervativaca da je baš politika blagostanja odgovorna za rast siromaštva i zaostajanja donjih crnačkih slojeva u to doba, ali ni s mišljenjem liberalnih zastupnika afirmativne akcije da je postojeća diskriminacija (isključivo) kriva za socijalno stanje crnačke »podklase«. Riječ je o strukturalnim promjenama u gospodarstvu – kao što je prijelaz od manufakturnih na uslužne djelatnosti, i time o nestanku niskokvalificiranih poslova iz gradskih centara, koje su dovele do povećanja nezaposlenosti u gradskim »hipersegregiranim« getima. Gradski centri također trpe zbog bijega crnaca srednje, pa i radničke klase, koji su iskoristili programe afirmativne akcije i »poštenog« stanovanja da se presele u gradske četvrti i predgrađa s imućnijim stanovništvom. S odlaskom zaposlenih, nezaposlene obitelji u gradskim centrima upale su u potpunu socijalnu izolaciju i još veće nedaće i beznađe. Naime, obrasci rezidencijalne segregacije četrdesetih i pedesetih pridonosili su vertikalnoj integraciji unutar crnačkih susjedstava, jer su visokoobrazovani crni stručnjaci (poslovni ljudi, liječnici, učitelji i drugi) živjeli među crnom sirotinjom. Bez pozitivnih uzora i komunalnih institucija, koje su osiguravale naprednije crnačke obitelji, krug siromaštva se zatvorio, i patološko ponašanje naraslo je do katastrofalnih razmjera. Napokon, on smatra da je opadanje stope zaposlenosti glavni krivac za izrazito smanjenje broja crnih muškaraca poželjnih za ženidbu, odnosno za povećanje stope samohranih majki i obitelji ovisnih o ženama. Stoga se jedino rješenje za brzo preokretanje tih trendova treba tražiti u otvaranju radnih mjesta dostupnih niskokvalificiranim crncima u gradskim centrima, čime bi oni postali poželjni ženici i pozitivni primjeri.

Javno razotkrivanje politike »kvota« na sveučilištima pokrenulo je lanac žestokih kritika na račun afirmativne akcije, često shvaćene kao jedna od ključnih poluga multikulturalističkog društveno-kulturnog projekta. Ne samo konzervativci, nego i mnogi njezini prijašnji pristalice u novije se vrijeme izjašnjavaju protiv (rigidna) sustava »kvota«, nakon što se pokazalo da iza njega stoji pravno neprihvatljiva praksa arbitriranja u korist manjinskih skupina.⁵ To se, naime, protivi cjelokupnoj američkoj pravnoj tradiciji i ustavnim načelima, koji poživaju na zaštiti pojedinaca, a ne skupina (Schuman i Olufs, 1995: 261–262). Na kraju su glavni korisnici programa afirmativne akcije postali imigranti, budući da oko tri četvrtine njih pripada ciljanim rasno-etničkim skupinama.

⁴ Knjiga je ocijenjena kao najbolja publikacija o siromaštvu u gradovima u posljednjih četvrt stoljeća. Stotine knjiga i članaka koji su uslijedili mahom se, na ovaj ili onaj način, referiraju na njezine temeljne postavke. Istodobno, prihvatile su je sve sekcije Demokratske stranke, pa je neki uzimaju kao demokratski odgovor na Reaganovu politiku.

⁵ Rezultati prijamnih ispita, temeljem općeg američkog Scholastic Aptitude Testa (SAT), koje je objavilo sveučilište Berkeley, jasno su pokazali primjenu različitih akademskih standarda za pojedine rasno-etničke skupine kandidata. Tako su primljeni bijeli studenti postigli prosječno 1256 bodova, Azijci – 1293, Latino-amerikanci – 1032, i Afroamerikanci – 994. Slični su rezultati odnosa između pojedinih skupina nađeni i na drugim sveučilištima, što je dovelo do rasnih napetosti, pa i sukoba među studentima na sveučilištima (Eastland, 1997: 85, 209).

Tako je afirmativna akcija postala jedan od aspekata imigracijske rasprave, što je samo zaoštrilo njezinu kritiku. Većina istaknutih zagovornika multikulturalizma, međutim, danas ne prihvaća afirmativnu akciju kao njegov sastavni dio. P. Salins (1997: 12) ističe da ona nema nikakve veze s priznavanjem raznovrsnosti i jednakovrijednosti kultura. Iznikla je na valu pokreta za građanska prava i tiče se ponajprije zapošljavanja pripadnika manjinskih deprivilegiranih skupina, dakle njihove socijalne promocije.

Ima li drugih rješenja?

U protuudaru na afirmativnu akciju prednjačila je Kalifornija (kao i pri njezinu uvođenju), čiji su glasači 1996. na referendumu izglasali Prijedlog 209, kojim se traži amandman na državni ustav usmjeren na ukidanje bilo kakvih grupnih (rasnih, etničkih, spolnih) preferencija putem državnih programa. No, čak i među protivnicima afirmativne akcije nije danas popularno zalagati se za upisnu politiku čiji je (otvoreni) cilj ponovno smanjivanje broja manjinskih studenata na fakultetima. Zato oni svoju kritiku nastoje prikazati kao alternativu koja će praktički polučiti bolje rezultate. Neki u tom smislu naprosto smatraju da ne treba činiti ništa, jer će se upravo time natjerati i motivirati crnačke kandidate da se bolje pripremaju i upišu se zahvaljujući svojim sposobnostima. Zagovornici afirmativne akcije odmah su upozorili da bi »rasno slijeпа« upisna politika brzo dovela do dramatičnа pada manjinskih, posebno crnih studenata, ponajprije na vodećim sveučilištima (što se na onima koji su ukinuli preferencijski upis i dogodilo). Jedna procjena pokazuje da bi udio podzastupljenih studenata u ukupnoj studentskoj populaciji upisanoj 2000. pao na 4 posto, umjesto sadašnjih 14,5, da rasa nije uzimana u obzir. Svjesni izvjesnosti takva scenarija, dvije su države, koje su (temeljem presude u slučaju *Hopwood*) ukinule rasne kvote, u nastojanju da zaustave pad broja manjinskih studenata pribjegle alternativnim mjerama. Texas je donio zakon kojim se dopušta institucijama visokog obrazovanja da upišu kandidate koji su u svojim srednjim školama ostvarili prosječan broj bodova među najboljih deset posto u generaciji. Istodobno je drugim zakonom omogućen upis kandidatima koji nisu među deset posto najboljih. Zbog »promjenjivih demografskih trendova, različitosti i rasta stanovništva u državi«, uz akademska postignuća, fakulteti će razmotriti bilo koji od »socioekonomskih činitelja« ili njihovu kombinaciju. Zahvaljujući tim mjerama Sveučilište Texas uspjelo je približno povratiti udio pripadnika manjina među svojim studentima na razinu prije obustavljanja afirmativne akcije. Kalifornija je zakonski omogućila upis samo četiri posto najboljih učenika u srednjim školama, bez dodatnih mogućnosti, što je rezultiralo smanjenjem broja crnih studenata za oko dvadeset posto (Green, 2004: 152–153).

* * *

Položaj crnaca jedno je od ključnih pitanja konstitucije američkoga društva od njegovih ranih početaka. Nacija, koja se uzdigla kao predvodnica novoga doba na načelima jednakosti i pravde, tek se od sredine šezdesetih godina 20. stoljeća otvoreno suočila sa svojom rasističkom prošlošću i njezinim posljedicama. Tada je napokon ukinuta svaka legalna rasna diskriminacija, pokrenuta desegregacija i prihvaćena odgovornost

društva za ispravljanje počinjenih nepravdi prema svojim rasnim manjinama, ponajprije crncima. Izražena je i spremnost da se crncima pomogne posebnim ciljanim mjerama da nadoknade svoje zaostajanje na raznim životnim područjima, od obrazovanja do zapošljavanja i socijalnoga standarda. Taj je pravni, ekonomski i obrazovni pokret nazvan afirmativnom akcijom.

U međuvremenu je znatno oslabjela šira društvena podrška programima afirmativne akcije, a narasla kritika, koja želi vjerovati da je diskriminacijska historija upravo to – historija, te da današnji naraštaj bijelaca ne može biti odgovoran za nedjela svojih ili čak tuđih predaka, a onda ni dužan nadoknađivati štete potomcima rasno diskriminiranih, koji sami uživaju svaku jednakost šansi, izbjegavajući odgovornost za svoje socijalne neuspjehe. Uostalom, mnogi su kritičari uvjereni da se učinci društvene diskriminacije neopravdano uveličavaju, te da su preteško određivi da bi se mogli pravedno nadomjestiti društvenim mjerama. Prema njima, afirmativna akcija još je manje opravdana kada je riječ o novim rasno-etničkim useljenicima koji se ne mogu pozivati na prijašnja diskriminacijska iskustva (barem ne u SAD-u).

Protivnici afirmativne akcije često omeđuju svoju poziciju moralnim kategorijama, tvrdeći da je nemoralna, ističe Kim Forde-Mazrui (2004: 690–691). Oni dokazuju da je afirmativna akcija, koju (svjesno ili nesvjesno) svode na politiku rasne preferencije, samo inverzija rasne diskriminacije, tražeći da se takve mjere, bilo vladine ili korporacijske, zabrane kao neustavne. Osim toga, zahtijevaju da država plati pravednu odštetu svima (bijelcima) koji nisu dobili mjesto na sveučilištu ili posao zbog neopravdane prednosti koja je dana pripadnicima rasnih manjina. Na isti moralni antidiskriminacijski argument protiv afirmativne akcije poziva se i Vrhovni sud odnosno njegovi konzervativni članovi (na primjer u slučaju *Grutter v. Bollinger*).

Konzervativci se, ukratko, u svojoj kritici pozivaju na dva ključna moralna načela. Prvo je socijalna pravda, koja ne trpi nikakvu, a pogotovo rasnu diskriminaciju. Drugo je korektivna pravda (poznata u domaćoj i međunarodnoj pravnoj znanosti i praksi), koja nalaže da je onaj (u ovom slučaju država ili društvo) tko drugome učini štetu pogrešnim ponašanjem, moralno obavezan spram žrtve i dužan obešteti je. Ako konzervativce u tim (moralnim) zahtjevima shvatimo ozbiljno, kaže Forde-Mazrui (2004: 692–693), ne možemo izbjeći njihove implikacije za američko društvo u odnosu na prijašnju društvenu diskriminaciju crnaca. Naime, ako socioekonomska deprivilegiranost koja iznadproporcionalno pogađa tu manjinsku zajednicu zrcali učinke njezine društvene diskriminacije (prošle ili/i sadašnje), što je teško osporivo, s pravom se može od društva (države) tražiti da popravi životne uvjete članova te skupine, odnosno uistinu izjednači njihove šanse i opcije za natjecanje oko životnih resursa. Tako nastaje potencijalni moralni sukob između obveze društva da nadoknadi štetne učinke (prošle) diskriminacije određenoj društvenoj skupini i opasnosti od prakticiranja »obrnute« rasne diskriminacije spram članova većinskoga društva. Ako se on ne može izbjeći, Forde-Mazrui moralnu prednost ipak daje obvezi ispravljanja nepravde sukladno načelu korektivne pravde, s čime smo i mi suglasni. Time se ne umanjuje (daljnja) odgovornost samih crnaca (i drugih kojih se to tiče) za vlastitu budućnost, jer se možda najveća i najtrajnija šteta njihove društvene diskriminacije ogleda u osjećaju bespomoćnosti i samodestruktivnosti.

Kako god bilo, američko društvo (a, na ovoj ili onaj način, to vrijedi i za ostala društva) mora se nositi s problemom velikih socijalnih nejednakosti, koje nadprosječno pogađaju crnačku zajednicu (ali i neke druge rasno-etničke manjine), već i zbog moralne obveze proizišle iz (prijašnje) društvene diskriminacije. Ispravljanje društvene nepravde većina ne bi trebala osjećati kao sramotu, pogotovo ako je riječ o učincima prošlih nedjela, dapače: na to bi trebala biti ponosna.

LITERATURA

- BACCHI, Carol (2004). »Policy and discourse: challenging the construction of affirmative action as preferential treatment«, *Journal of European Public Policy*, god. 11, br. 1, str. 128–146.
- BAEZ, Benjamin (2004). »The Study of Diversity: The 'Knowledge of Difference' and the Limits of Science«, *The Journal of Higher Education*, god. 75, br. 3, str. 285–306.
- DRAKE, W. Avon i HOLSWORTH, Robert D. (1996). *Affirmative Action and the Stalled Quest for Black Progress*. Urbana: University of Illinois Press.
- EASTLAND, Terry (1997). *Ending Affirmative Action: The Case for Colorblind Justice*. New York: BasicBooks.
- FORDE-MAZRUI, Kim (2004). »Taking Conservatives Seriously: A Moral Justification for Affirmative Action and Reparations«, *California Law Review*, god. 92, br. 3, str. 685–753.
- GARRISON-WADE, Dorothy F. i CHANCE, Lewis, W. (2004). »Affirmative Action: History and Analysis«, *The Journal of College Admission*, br. 184, str. 23–26.
- GLAZER, Nathan (1975). *Affirmative Discrimination: Ethnic Inequality and Public Policy*. New York: Basic Books, 1975.
- GREEN, Jeramy R. (2004). »Affirmative Action: Challenges and Opportunities«, *Brigham Young University Education & Law Journal*, br. 1, str. 139–154.
- MESIĆ, Milan (1998) »Da li multikulturalizam tali američki kotao za taljenje?«, *Revija za sociologiju*, god. 29, br. 3–4, str. 209–224.
- SALINS, Peter D. (1997). *Assimilation, American Style*. New York: Basic Books.
- SCHUMAN, David i OLUF, Dick (1995). *Diversity on Campus*. Boston: Allyn & Bacon.
- STEELE, Shelby (1991). *The Content of Our Character: A New Vision of Race in America*. New York: HarperPerennial.
- WILSON, William Julius (1980). *The Declining Significance of Race: Blacks and Changing American Institutions*. 2nd ed. Chicago: The University of Chicago Press.
- WILSON, William Julius (1990). *The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass, and Public Policy*. Chicago: The University of Chicago Press.

Milan Mesić

CONTROVERSIES ON AFFIRMATIVE ACTION

SUMMARY

Affirmative action was launched by American presidents J.F. Kennedy and L.B. Johnson, yet by ironic historical accident it attained its greatest expansion and most radical form during R. Nixon's conservative administration. Affirmative action was originally a government programme aimed at improving the social position of Afro-Americans, mostly in the sphere of employment and education, as a kind of compensation for racial discrimination, and also other forms of social injustice suffered by minority and underprivileged groups. Its goal was to increase the proportion of Afro-Americans, and later members of other minorities, as well as women, in higher education institutions and in various types of employment. It was supported by many social researchers and activists. Law courts, namely their verdicts and explanations in the case of precedents, had an especially important role in the debate on affirmative action. Political conservatives attacked various affirmative action programmes (especially preferential enrolment quotas for minority students), basing their criticism on the American constitutional principles on equal rights for every citizen. Market conservatives, furthermore, claimed that the government's policy of racial preference brought into question the very basis of the capital system (competition) and at the same time was not in the interest of the Afro-American working class. Namely, the social strata that profited most was the relatively affluent segment of the Afro-American community, which only increased economic and social differences within the latter. Recently the debate on affirmative action in the US has not been limited only to two opposing sides (liberals and conservatives). More and more scientists and other participants have recognised the negative aspects and also the failures of affirmative action, while at the same time refuting conservative opinions and goals.

KEY WORDS: affirmative action, multiculturalism, education, conservative critics, liberal critics, racial discrimination, corrective justice

Milan Mesić

CONTROVERSES AUTOUR DE L'ACTION AFFIRMATIVE

RÉSUMÉ

L'action affirmative, lancée par les présidents des USA J.F. Kennedy et L.B. Johnson, a connu, par une ironie de l'histoire, une expansion et une radicalisation sous l'administration conservatrice de R. Nixon. Il s'agit à l'origine de programmes gouvernementaux visant à l'amélioration de la position sociale des Noirs, en particulier dans les sphères de l'emploi et de l'éducation, en guise de dédommagement pour la discrimination raciale, mais aussi pour d'autres formes d'injustices sociales que subissent les groupes minoritaires et déshérités. Son objectif est de faire croître la participation des Noirs, ainsi que des membres d'autres minorités et des femmes, dans l'enseignement supérieur et différents types de professions. Cette action fut prônée par nombre de chercheurs sociaux et activistes. Les tribunaux ou plutôt leurs jugements, à savoir la jurisprudence, ont joué un rôle particulièrement important dans le débat autour de l'action affirmative et sa mise en œuvre pratique. Les conservateurs critiquent les programmes d'action affirmative (en particulier les quotas préférentiels d'inscription pour les étudiants membres de minorités), au nom des principes constitutionnels des USA, qui établissent l'égalité des chances pour chaque individu. Les conservateurs économiques soulignent pour leur part que le soutien apporté par le gouvernement à la politique de préférences raciales remet en question les bases mêmes du système capitaliste (la concurrence), et s'avère par là-même ne pas servir les intérêts de la classe ouvrière noire. Cette

dernière, en effet, apporte le plus de profit aux couches aisées de la communauté noire, et on assiste à un creusement des disparités économiques et sociales au sein de cette communauté. Plus récemment, le débat autour de l'action affirmative aux USA ne se réduit pas à deux positions (libéraux et conservateurs). On voit de plus en plus d'experts et d'autres acteurs de cette action montrer du doigt ses mauvais côtés et ses échecs, tout en repoussant les prises de position et les objectifs conservateurs.

MOTS CLÉS : action affirmative, multiculturalisme, éducation, critiques conservateurs, critiques libérales, discrimination raciale, justice corrective